

სოფიკო ჭაავა
ფილოლოგიის დოქტორი
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სამშვიდობო განათლების ცენტრის მკვლევარი

**თურქეთში მცხოვრებ აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლების ეთნიკური და
ენობრივი თავისებურებები**

მსოფლიოში და მათ შორის, საქართველოში არსებული პანდემიური ვითარების გამო ვერ შევძელით თურქეთის რესპუბლიკაში პროექტით გათვალისწინებული სამეცნიერო ექსპედიციის ჩატარება. ამიტომ მოვიძიეთ მკვლევარი ა. კვახაძე, რომელიც პანდემიამდე ჩასული იყო თურქეთის იმ ვილაიეთებში, სადაც ცხოვრობენ აფხაზი მუჰაჯირების შთამომავლები. რესპონდენტის მიერ მოწოდებულ საკვლევ მასალებში ვრცლად არის ასახული თურქეთელი აფხაზების ეთნიკური და ენობრივი იდენტობის მახასიათებლები. ა. კვახაძის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია 2 მთავარ საკითხად დავაჯგუფეთ, კერძოდ:

1. აფხაზთა დასახლებები თურქეთის ტერიტორიაზე;
2. აფხაზთა ენობრივი და ეთნიკური თავისებურებები.

რესპონდენტის გადმოცემით, აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლების ყველაზე დიდი კომპაქტური დასახლება საქარიის ჰენდეკის პროვინციაშია, სადაც არსებობს 20-ზე მეტი აფხაზური სოფელი. აფხაზების დიდი რაოდენობა ცხოვრობს აგრეთვე საქარიისა და დიუზჯეს პროვინციებში, ასევე შავი ზღვისპირა რეგიონებში - სამსუნსა და სინოპში. დიუზჯეს პროვინციაში არის ყველაზე დიდი აფხაზური სოფელი - გიუვენნი, სადაც გავლენიანი აფხაზებიც ცხოვრობენ. ისინი ყველაზე დიდ სატრანსპორტო კომპანიას ფლობენ. ადაფაზართან ახლოს მდებარე საქარიის პროვინციაშიც არის ძალიან დიდი აფხაზური სოფელი ბალბალი. დალიდან და წებელდის ხეობებიდან გადასახლებული აფხაზები ბინადრობენ ბურსის პროვინციაში - ინეგოლში. ქოჯაელის პროვინციაში, იზმითთან ახლოს მდებარეობს აფხაზური სოფლები: ბიუგდერბენთი, მაშუქიე და ა. შ.

ა. კვახაძე: „აფხაზური სოფლები დაფუძნდა იმ აფხაზეთის სოფლების მიხედვით, საიდანაც ისინი გაასახლეს, მაგალითად, არის სოფელი მწარა (გუდაუთის რაიონშია, დღეს იქ სომხები ცხოვრობენ). დიუზჯეში არსებულ სოფელ მწარას გიუვენნი ჰქვია, მაგრამ ყველამ იცის თავისი სოფლის ძველი დასახელება. გიუვენნი იყო აფხაზური სოფელი, მაგრამ დღეს უკვე თურქული სოფელია თავიდან ბოლომდე.

სამსუნში, რიზეში და სინოფში არის მძიმე სამუშაო, ჩაიზე და ა.შ. იმ რეგიონებში კი არის ინდუსტრია. შავიზღვისპრეთში ნოტიო კლიმატია და ამიტომ ბევრს აქვს ასთმა. ეს მიგრაცია 60-იანი წლებიდან, ჯერ კიდევ მალარიის პრობლემა რომ იყო, იქიდან მოყოლებული არის დაწყებული.

ათათურქის მერე ყველა სოფელს სახელი გადაარქვეს, ამიტომ ოფიციალურად სოფლებს თურქული სახელები ჰქვია. მაგალითად, **კალდახვარა** იყო და გახდა **ბალბალი**, **გაგრა** იყო და გახდა **დეირმენდერე**, იყო **ფსხუ** და გახდა **ჩაქალიქი** და ა.შ. კალდახვარაში მცხოვრები აფხაზები გადმოსახლებული არიან გუდაუთიდან. მათ [აფხაზებს - ს.წ.] აქვთ არაფორმალური წესი, აკრძალულია ამ სოფლებში არააფხაზზე სახლის მიყიდვა. ერთადერთი გამონაკლისი იყო ქურთი, რომელმაც სახლი იყიდა, აფხაზური ისწავლა და მოიყვანა აფხაზი ცოლი, მისი შვილები აფხაზობენ. სხვა სოფლებში ეს წესი არ მოქმედებს.

საქარის, დუზჯესა და ქოჯაელის პროვინციები მდებარეობს სტამბოლისა და ანკარას შორის დამაკავშირებელ ავტობანზე. ეს არის ინდუსტრიულად მზარდი და ეკონომიკურად განვითარებული რეგიონები. ამ რეგიონებში ხდება შავიზღვისპირეთიდან ეთნიკურად თურქი მოსახლეობის ეკონომიკური მიგრაცია. ხშირია შემთხვევა, როცა სოფელი იყო აფხაზური, მაგრამ სოფლის მოსახლეობის ნახევარი ახლა შავიზღვისპირელი თურქია. ისინი ყიდულობენ სახლებს, მიწებს და მუშაობენ ფაბრიკა-ქარხნებში.

აფხაზები ბევრნი არიან გასული სტამბოლსა და ანკარაში და მათ ადგილს იკავებენ თურქები. აფხაზები და ჩერქეზები ხასიათდებიან დაბალი შობადობით. ანეგდოტებიც არის ამაზე... ცოლები მოჰყავთ 35 წლის ზევით [საცოლო მამაკაცების ასაკზეა საუბარი - ს.წ.], ერთი ან მაქსიმუმ 2 შვილი ჰყავთ. **ქაიარალრემეთბეშიც** ვიყავი, ესეც არის საქარის პროვინციაში, ოღონდ ცენტრთან ახლოს მიბმული. მინდოდა **დეირმედერეს** ნახვა, რომელსაც მეორენაირად **გაგრა** ჰქვია, თუმცა რომ ჩავედი, არ დამხვდნენ, მითხრეს, რომ ჩამოსახლდნენ ქვედა სოფელში. ასევე არის შერეული ქართულ-აფხაზურ-უბიხური სოფელი **ბუდაზქოიუ**. თურქეთში არ განირჩევა აფხაზი და აბაზი. მუჰაჯირები პირდაპირ ამბობენ, რომ რუსებმა გამოგვყარეს ჩვენი ქვეყნიდანო“.

ა. კვახაძის ცნობით, აფხაზებთან ახლოს ცხოვრობენ ასევე აბაზა, უბიხ და ჩერქეზ მუჰაჯირთა შთამომავლები, ასევე ქართველები (გურჯები). მაგალითად, საფანჯას პროვინციის, საფანჯას ტბის მახლობლად არის რამდენიმე უბიხური სოფელი, მაგრამ იქურ უბიხებს უბიხური ენა დავიწყებული აქვთ და აფხაზურ ენაზე საუბრობენ. ამ სოფელში აფხაზური სოფლიდან - ბიუგდერბენთიდან გამოთხოვილი ქალბატონები არიან. **ლაკ** არის უბიხური საგვარეულო, თუმცა ზოგიერთები **ლაკერბად** ეწერებიან. ქაისერის პროვინციაში აბაზების სოფლებია. ფინარბაშის

პროვინციაში ილჩეში არსებობს დასახლება, რომელსაც უზუნია ჰქვია, სადაც 60-ზე მეტი ჩერქეზული და აბაზური სოფელია. აბაზები ბინადრობენ ასევე ცენტრალურ პროვინციებში: ქაისერი, იოზგათი და ა. შ. რამდენიმე სოფელი არის ბალიქესირშიც“.

რესპონდენტის მიერ მოწოდებული მასალების მიხედვით, თურქეთში მცხოვრებ აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლების განსახლების გეოგრაფია ასეთ სურათს ქმნის:

1. თურქეთის რესპუბლიკაში ჯერ კიდევ მეტ-ნაკლებად შემორჩენილია აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლების კომპაქტური დასახლებები;
2. აფხაზური დასახლებების ერთიანობა უმეტესად ირღვევა ისეთ ცენტრალურ ადგილებში, რომლებიც ინდუსტრიისა და ეკონომიკის განვითარების პერსპექტივით გამოირჩევიან. ასეთ ადგილებში ჩნდებიან ახალი მობინადრეები შავიზღვისპირეთიდან ემიგრირებული თურქების სახით;
3. აფხაზთა მიკროსივრცეში განსახლება ირღვევა იმ მიზეზითაც, რომ ისინი თავად გაედინებიან თურქეთის დიდ ქალაქებში განათლების მისაღებად და დასაქმებისათვის, ამიტომ მათ ადგილებს ისევ თურქები იკავებენ;
4. ნიშანდობლივია, აფხაზი, აბაზა, ჩერქეზი, უბიხი და ქართველი მუჰაჯირების ერთმანეთთან სიახლოვე და თანაცხოვრება. საერთო ისტორიული წარსულისა და საერთო კავკასიური წარმომავლობის მქონე ადამიანები იქაც ეძებენ ერთმანეთს და ერთმანეთზე დაქორწინებასაც ცდილობენ.
5. ის ფაქტი, რომ აფხაზებსა და აბაზებს ერთ ხალხად მიიჩნევენ ადგილობრივები, განპირობებულია იმით, რომ თურქულ ენაზე მე-16 საუკუნიდან არსებობს ტერმინი აბაზა (მრ.რ. აბაზალარ „აბაზები“), რომლითაც აღინიშნებიან აბაზებიც და აფხაზებიც;
6. აფხაზეთში არსებული ოიკონიმების დარქმევა იმ სოფლებისთვის, რომლებიც აფხაზ მუჰაჯირებს დაუარსებიათ, ამკარად მიანიშნებს იმას, რომ მუჰაჯირებს არ სურდათ იმ ადგილების დავიწყება, საიდანაც წამოვიდნენ. დღემდე ამ სახელების ზეპირი გამოყენება კი კიდევ ერთხელ ადასტურებს მათ დამოკიდებულებას თავიანთი ისტორიული წარსულისადმი. თურქეთის სახელმწიფოს მხრიდან სოფლის სახელწოდებების თურქული ვარიანტებით ჩანაცვლება სწორედ ამ წარსულის წაშლისა და არათურქული მოსახლეობის გათურქების მცდელობად შეიძლება შეფასდეს;
7. საყურადღებო მაგალითია სოფელ კალდახვარაში არსებული არაოფიციალური წესი, რომლის მიხედვითაც სოფელში აკრძალული ყოფილა სახლის მიყიდვა სხვა ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლისათვის;

ამ ხერხით აფხაზები თავიანთი ერთიანი საცხოვრებელი სივრცის, ეთნიკური თვითკუთვნილებისა და მშობლიური ენის შენარჩუნებას ცდილობენ;

8. ასევე საინტერესოა, ინტერვიუში აღწერილი გააფხაზებული ქურთის ამბავი. ჩვენს სხვა რესპონდენტებსაც არაერთხელ მოუყოლიათ თავინთი ოჯახების ისტორიები, თუ როგორ მოიყვანეს მათმა ქართველმა წინაპრებმა აფხაზი ცოლები, როგორ ისწავლეს აფხაზური ენა და როგორ გააფხაზდნენ აფხაზურ გარემოში.

ჩვენი რესპონდენტის ცნობით, შავიზღვისპირეთის რეგიონში, სამსუნსა და სინოპში თითქმის აღარ საუბრობენ აფხაზურ ენაზე, რადგან იქ უფრო ადვილად მოხდა ჩერქეზული და აფხაზური მოსახლეობის ასიმილაცია. მათ ახსოვთ თავიანთი ეთნიკური კუთვნილება, მაგრამ ენა აღარ იციან. ა. კვახაძე მიიჩნევს, რომ თურქეთში 60-იან წლებში ჩატარებული აღწერები არ ასახავდა სინამდვილეს, ვინაიდან ამ აღწერის მიხედვით, სულ 5000 აბაზალარ, ანუ აფხაზი და აბაზა დაფიქსირდა. ამ სტატისტიკურ მონაცემებში ადამიანები აფიქსირებდნენ მშობლიურ ენასა და მეორე ენას, ამიტომ იმ დროს თურქეთის ხელისუფლება ხელოვნურად ცდილობდა შეემცირებინა არა მარტო აფხაზთა, არამედ სხვა ეთნიკურ-ენობრივი უმცირესობების წილი სახელმწიფოში.

მკვლევრის აზრით, თურქეთში დაახლოებით, 200-ზე მეტი აფხაზური და აბაზური სოფელია, თუმცა ბოლო პერიოდში იქ ადამიანების რაოდენობა მკვეთრად შემცირებულია ურბანიზაციისა და სხვადასხვა მიზეზების გამო.

ა. კვახაძემ გვითხრა: „აფხაზური ენის ცოდნა იმაზეც არის დამოკიდებული, თუ სად ცხოვრობდნენ. თუ გზისპირას ცხოვრობდნენ, იქ უფრო ადვილად მოხდა მათი ასიმილირება და ენის დაკარგვა, მაგრამ ცენტრალური ადგილებიდან შორს მცხოვრებებმა უფრო შეინარჩუნეს თავიანთი ენა, მაგრამ აქაც იგივე პროცესებია, რაც სხვა ეთნიკურ უმცირესობებში თურქეთში.“

აფხაზური არის მათთვის წინაპრების ენა, იდენტობის ენა. წუხდებიან იმაზე, რომ ახალმა თაობამ აღარ იცის. როგორც გარდაუვალ მოვლენას, ისე უყურებენ ამ ენის დაკარგვას. ცალკეული ენთუზიასტები არიან, მაგრამ უმრავლესობამ არ იცის [ენა - ს.ჭ.]. თუ აფხაზეთიდან ჩამოყვანილი რძალი ჰყავთ, ბავშვებმა იციან აფხაზური. ახალგაზრდები ერთმანეთში თურქულად საუბრობენ. ზოგი ცდილობს სწავლას.

მოხუცებმა მითხრეს, ჩვეულებრივ საკითხებზე როცა ვსაუბრობთ, აფხაზურად ვლაპარაკობთ, როცა სერიოზულ თემებზე ვსაუბრობთ, თურქულზე გადავდივართ. უფროსმა თაობამ, ძირითადად, ისწავლა სკოლაში, მერე წავიდა

ჯარში, მერე დარჩა სოფელში და ან ტრაქტორისტად, ან ფაბრიკაში, ან ყანაში მუშაობდა. ბევრი მიყვებოდა, რომ 5 წლამდე თურქული არ ვიცოდითო. ახლა ზოგი სიტყვების [აფხაზური სიტყვები იგულისხმება - ს.ჭ.] გახსენება გვიჭირსო. 50 წელს გადაცილებულები ამბობდნენ, რომ სკოლაში მისვლის მერე სწავლობდნენ თურქულს. ერთ-ერთმა მითხრა, აფხაზური ჩემთვის არის საიდუმლო ენა, როცა გვინდა შვილებმა რამე არ გაიგონ, მაშინ ერთმანეთს აფხაზურად ვესაუბრებითო. არიან ენთუზიასტები, ვინც შვილებს ასწავლიან აფხაზურს.

შემდეგი თაობა წავიდა დიდ ქალაქებში, სამშენებლო ბიზნესში, ამიტომ 40 წელს ზევით კარგად იციან ენა. 20-დან 40-წლამდე ესმით, მაგრამ ვერ საუბრობენ და 20 წელს ქვემოთ საერთოდ არ იციან. განათლებას და შვილების აღზრდას აქცევენ დიდ ყურადღებას, ამიტომ ბევრი მათგანი მიდის დიდ ქალაქებში.

ზოგი აფხაზი წუხილს გამოხატავდა, რომ თურქული ენის ზეგავლენით ყ, ჭ და ასეთ ბგერებს ახალი თაობა ვერ წარმოთქვამს. ისინი, ვინც ნულიდან სწავლობენ აფხაზურს, უჭირთ ამ ბგერათა დაუფლება. ძველმა თაობამ ძველი სიტყვები უფრო იციან. საშუალო თაობის აფხაზთა მეტყველებაში თურქული სიტყვები უფრო მეტად შემოდის, რადგან აფხაზური ტერმინოლოგია არ იციან.

აფხაზურ წიგნებს გამოსცემენ. **აფხაზფედი** ჰქვია, აფხაზურ ორგანიზაციათა ფედერაცია, მათ 12 რეგიონში ჰყავთ წარმომადგენლობა, მათ შორის, სტამბოლსა და აჭარაში. მათ აფხაზეთიდან ჩამოაქვთ სასწავლო ლიტერატურა, მჭიდრო კონტაქტი აქვთ იქაურ ხელისუფლებასთან. თვითონაც ჰქმნიან შემსწავლელ კურსებს, თურქულ-აფხაზურ სასაუბროებს, ატარებენ კურსებს და ცდილობენ, რაც შეიძლება მეტი დააინტერესონ.

მაგალითად, ბოლაზითის უნივერსიტეტში ასწავლიან აფხაზურს, გაიხსნა აფხაზური კათედრა, აფხაზურის კურსები, აფხაზეთიდან ჩამოსული **გუნდა ანქვაბი** ასწავლის აფხაზურს. არიან ისეთებიც, ვინც აფხაზეთში ჩავიდა და იქ ისწავლა აფხაზური ენა. სტამბულისა და ადგილობრივი აფხაზური ორგანიზაციების ბაზაზე შეიქმნა შემსწავლელი კურსები.

ერდოღანის საკანონმდებლო ცვლილების მიხედვით, სკოლებში ნებადართულია აფხაზური ენის სწავლება, თუ შესაბამისი რაოდენობა არის მსურველების, მაგრამ მასწავლებლების პრობლემაა. ბევრმა არ იცის, სერთიფიკატი არა აქვს, თურქეთის მოქალაქე უნდა იყოს და ა.შ. ერთობლიობაში ამ ყველაფერმა განაპირობა ის, რომ აფხაზური ენა ნელ-ნელა იკარგება, ასეთი ტენდენციაა.

აფხაზეთში უფრო შეინარჩუნეს ენა, ოჩამჩირის სოფლებში, გუდაუთაში მაინც ყოველდღიური სასაუბრო ენა არის აფხაზური. აჭარაში ძველმა თაობამ იცის ეს ენა. თურქეთშიც 50 წელიწადში აფხაზური ენა არ დარჩება, ენის დაკარგვა გარდაუვალი

მოვლენაა, ვერაფერს ვიზამთ. კავკასიის ფარგლებს გარეთ ამ ენას პერსპექტივა არა აქვს. გადარჩენის ერთადერთი გზაა, მოხდეს მათი დაბრუნება მათ ენობრივ გარემოში. იგივე ეხება თურქეთელ ქართველებს, ჩერქეზებს და სხვებსაც. იქ ენის შენარჩუნებას პერსპექტივა არა აქვს, თუმცა ყოველთვის იქნებიან ერთეულები, ვინც ისწავლიან.

ბევრი ვინც მიდის აფხაზეთში სასწავლებლად, მიდის არა აფხაზურის, არამედ რუსული ენის სასწავლად. მაგალითად, სიმ-ბარათების გამყიდველი ბიჭი, ჩემზე ცოტა უმცროსი იყო, მან რამდენიმე ელემენტარული აფხაზური ფრაზის გარდა არ იცოდა, მაგრამ იცოდა რუსული. რუსულს რამეში მაინც გამოვიყენებო. წავალ ანტალიაში, თარჯიმნად, ან სასტუმროში ვიმუშავებო, აფხაზური სად უნდა გამოიყენო. ამიტომ თურქეთში მცხოვრები ბევრი აფხაზი ცდილობს ისარგებლოს თურქეთში არსებული გაცვლითი პროგრამებით, ისწავლოს რუსული და გამოიყენოს სხვადასხვა საქმიანობაში.

ბექირ ჰაფათი აქტიური ადამიანია, აბაზია. იცის აფხაზური და იცის აბაზური ანბანიც, მაგრამ ასეთები ერთეულები არიან. უმრავლესობამ არ იცის აფხაზური დამწერლობა. ჟურნალები და სხვა გამოცემებიც აქვთ, მაგრამ ძირითადად თურქულად კითხულობენ თავიანთი კულტურის შესახებ.

სოფლებში წარწერები თურქულადაა. ქალაქ ადაფაზარში არის კაფე „გაგრა“. შეიძლება ნახოთ რესტორანი, მაღაზია „აფსნი“, „ამრა“, „ამზა“...

აბსოლუტურად ყველამ იცის თავიანთი გვარი. მათში მაღალია ისტორიული მეხსიერება. გვარები მიიმსგავსეს, მაგალითად, ცნობილი ფეხბურთელი იყო **ცვეიბა** და თურქულად ეწერა **სბა**. უმრავლესობას აქვს შეცვლილი თურქული გვარები. **ზოგიერთმა სასამართლოს გზით** მიაღწია იმას, რომ ჩაიწერა **ავიძბად** და ა.შ. მაგრამ ეს ძალიან რთული და ძვირადღირებული პროცედურაა და ყველას არა აქვს შესაძლებლობა, ეს გააკეთოს. **90-იანი წლების შემდეგ გარდაცვლილთა სასაფლავს ქვებზე წერია თურქული და ფრჩხილებში აფხაზური გვარები**, მაგალითად, **აგუჩბა, ადლეიბა, ავიძბა...** ეს უკავშირდება 90-იან წლებს და ეროვნული თვითშეგნების ამადლებას. უფრო ადრინდელზე ასეთი რამ ნაკლებადაა, ადრე მხოლოდ თურქულ გვარებს წერდნენ. იქაური კანონით ყველას ერთნაირი საფლავის ქვა უნდა ჰქონდეს, მაგრამ წარწერები არ კონტროლდება.

ცეკვები აქვთ შენარჩუნებული. სოფელში ბევრი აფაცხაა. ჩაიხანაში რომ შეხვალთ, 70 წლის ზემოთ პირებისთვის ცალკე სექციაა, 40-50-მდე - ცალკე, ახალგაზრდებისთვის - ცალკე, ეს ყველაფერი ფარდებითაა გაყოფილი. უფროსის წინაშე სიგარეტს არ მოწვევენ. **აფსუარას** ბევრი ელემენტი აქვთ შენარჩუნებული. **ზურაბ ჯოპუასგან** ვიცი, რომ ძალიან მოხუცებში შეიძლება იყოს ისეთი ვინმე, ვინც ნართების შესახებ ზღაპრები იცოდნენ.

ცდილობენ, თავისიანებზე დაქორწინდნენ, მაგრამ წუხილს გამოხატავენ, რომ ბიჭებს ხშირად თურქი ცოლები მოჰყავთ და ენა იკარგებაო. ჩერქეზებთან და ქართველებთან აქვთ შერეული ქორწინებები. არის შემთხვევები, რომ რუსებიც მოჰყავთ ცოლად, რადგან დიდი მოთხოვნაა. მათთვის გარკვეული ეგზოტიკაც არის და უფრო უადვილდებათ მათთან ცოლ-ქმრული ურთიერთობა. აფხაზეთში მცხოვრები ქალებიც მოჰყავთ, ასეთი ტენდენციაც არის, მაგრამ პირიქით არ არის.

თურქეთში მცხოვრები აფხაზები აფხაზეთში მიდი-მოდიან, ბევრს იქაური მოქალაქეობაც აქვს, მაგრამ იქ არ ცხოვრობენ. თუ ჩავლენ, ცდილობენ აირჩიონ სოხუმი, გაგრა, გუდაუთა, სადაც უფრო ურბანიზებული გარემოა“.

ეს ცნობები თურქეთში თანამედროვე აფხაზური ენის მდგომარეობის შესახებ შემდეგი დასკვნების საფუძველს იძლევა:

1. აფხაზური ენის შენარჩუნება თურქეთელ აფხაზთა შორის დამოკიდებულია მათი საცხოვრებლების კონკრეტულ გეოგრაფიულ არეალზე. კერძოდ, ენას უფრო მეტად ინარჩუნებენ ცენტრალიზებული და ურბანიზებული ადგილებიდან მოშორებით, ან კომპაქტურ დასახლებებში მცხოვრები აფხაზები;
2. აფხაზური ენა მათთვის შემდეგი სტატუსით შეიძლება არსებობდეს: **წინაპრების ენა, იდენტობის ენა, საიდუმლო ენა, საოჯახო ენა...** მაგრამ აფხაზური ენა არ მარკირდება საქმიანი ურთიერთობების ენად;
3. აფხაზური ენა ჯერ კიდევ შენარჩუნებული აქვთ უფროსი თაობის ადამიანებს, საშუალო თაობას ესმის და ვერ ლაპარაკობს, ხოლო უმცროსი თაობის დიდმა უმრავლესობამ საერთოდ არ იცის. ეს ენობრივი მონაცემები ემთხვევა აჭარასა და აფხაზეთში მცხოვრებ აფხაზთა ენობრივ მაჩვენებლებს. იქაც, დაახლოებით, ასე ნაწილდება აფხაზური ენის ცოდნა სხვადასხვა ასაკის ადამიანთა შორის. აფხაზეთში არსებული რუსულენოვანი გარემო, აჭარაში - ქართულენოვანი გარემო, შერეული ქორწინებები, აფხაზთა უმცირესი წილი მხარის მოსახლეობაში, თურქეთში - ანტიმინორიტარული ენობრივი პოლიტიკა, მხოლოდ თურქულენოვანი საგანმანათლებლო სისტემა, თურქულენოვანი „ოკეანე“ აფხაზთა შორის აფხაზური ენის ფართოდ გამოყენების შესაძლებლობებს ვერ ქმნის. ამ სამი განსხვავებული სივრციდან აფხაზეთში მცხოვრებ აფხაზთა შორის უფრო მეტია აფხაზური ენის მეტ-ნაკლებად მცოდნე ადამიანი, რომლებიც ძირითადად, გუდაუთასა და ოჩამჩირის რაიონების სოფლებში ბინადრობენ. აჭარასა და თურქეთის რესპუბლიკაში მცირე რაოდენობით დარჩენილ აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლებს რომ მშობლიური ენის შენარჩუნება უჭირთ, ეს მრავალი სუბიექტური, თუ ობიექტური მიზეზითაა განპირობებული. აჭარელ და

თურქეთელ მუჰაჯირებთან შედარებით, ბუნებრივ პირობებში ცხოვრობენ აფხაზეთელი აფხაზები და ლოგიკურია, იქ უფრო მაღალი უნდა იყოს დედაენის ცოდნის ხარისხი, მაგრამ, სამწუხაროდ, მშობლიურ გარემოშიც სხვა სახელმწიფოს დაგეგმილი ხანგრძლივი და მადენაციონალიზებელი ენობრივი პოლიტიკის შედეგად ინტენსიურად იკლებს აფხაზური ენის ფუნქციონირების ტერიტორია და სოციალურ-ასაკობრივი სფეროები. უფრო მეტიც, პრობლემა მხოლოდ ის კი არაა, რომ აფხაზური ენა სრულყოფილად ვერ ფუნქციონირებს, როგორც სახელმწიფო ენა, სხვადასხვა საზოგადოებრივ სფეროებში და რომ აფხაზური ენა არ არის განათლებისა და კულტურის ძირითადი ენა, არამედ ის, რომ აფხაზური ენა საოჯახო ენაც აღარაა აფხაზურ ოჯახებში, აფხაზური ენის ცოდნის გადაცემა ვერ ხერხდება თაობიდან თაობაზე. ამ ფაქტს აფხაზების უმრავლესობა იღებს, როგორც გარდაუვალ რეალობას, ამიტომაც დიდ გულისტკივილსაც არ გამოხატავენ. ამის პარალელურად, აფხაზეთში, აჭარაში თბილისსა და თურქეთში არიან ცალკეული ადამიანები, ან ადამიანთა ჯგუფები, რომლებიც გულანთებული იღვწიან მშობლიური ენის შენარჩუნებისათვის. თავადაც სწავლობენ და სხვა აფხაზებისთვისაც ქმნიან სპეციალურ სასწავლო პირობებს, რომ ელემენტარულ დონეზე მაინც მოხერხდეს აფხაზური ენის შესწავლა;

4. თურქეთში მცხოვრები უფროსი თაობის აფხაზები ადრე თურქულ ენას სკოლაში შესვლის მერე სწავლობდნენ. ასეთივე ვითარება იყო აფხაზეთშიც, დაახლოებით, მე-20 საუკუნის დასაწყისში, ან შუა წლებამდე. იქაც და აქაც ბავშვებმა მხოლოდ თავიანთი მშობლიური აფხაზური იცოდნენ, ხოლო განათლების ენას - თურქულს, ან რუსულს სკოლებში სწავლობდნენ, ამჟამად კი სკოლამდელმა ბავშვებმაც არ იციან აფხაზური, რაც, სამწუხაროდ, თურქეთში აფხაზური ენის სწრაფი კვდომის უდავო სიმპტომია;
5. საშუალო განათლების მიღების შემდეგ სოფლებში დარჩენილმა უფროსი თაობის თურქეთელმა მუჰაჯირებმა უფრო შეინარჩუნეს ენა, ისევე როგორც აფხაზეთის სოფლებში მცხოვრებმა აფხაზებმა;
6. საშუალო თაობის ადამიანებმა, რომლებიც სასწავლებლად, ან კარიერული წინსვლისთვის დიდ ქალაქებს მიაშურეს, ვერ შეძლეს მშობლიური ენის შენარჩუნება. მათთვის პრიორიტეტული გახდა თურქული ენა. მსგავსი ვითარება იყო აფხაზეთში, სადაც განათლების ენამ და პრესტიჟულმა რუსულმა ენამ ჩაანაცვლა აფხაზური ენა;
7. ოჯახსგარეთა სივრციდან საოჯახო სივრცეში შეჭრილი თურქული ენა, საბოლოოდ, აფხაზური ენის გაქრობის მთავარი საფრთხე გახდა;
8. სხვა ზემოთ ჩამოთვლილ მიზეზებთან ერთად აფხაზური ენის არასახარბიელო მდგობარეობაზე მიუთითებს შემდეგი ფაქტებიც:

- ა) თურქეთში მოხუცი აფხაზები წუხილს გამოხატავდნენ, რომ ახალგაზრდები ვერ წარმოთქვამდნენ სპეციფიკურ აფხაზურ ბგერებს;
- ბ). ისინი მხოლოდ ყოფით საკითხებზე ახერხებენ აფხაზურად საუბარს და სერიოზულ თემებზე ლაპარაკისას თურქულზე გადადიან. ეს ფაქტი მიანიშნებს იმას, რომ მათ საკმარისად არ იციან აფხაზური ენა;
- გ) აფხაზთა უმეტესობისთვის აფხაზური ენა არის „საიდუმლო ენა“, რათა ოჯახის უმცროს წევრებს არ გააგებინონ საუბრის შინაარსი;
- დ) აფხაზური ენა აფხაზთა უმრავლესობისთვის ეთნიკური იდენტობის მარკერია, ფორმალურად მშობლიური ენაა, რომელზეც გამართულად ვერ ლაპარაკობენ;
9. ადგილობრივი კანონების საფუძველზე თურქეთში მცხოვრებ აფხაზებს შეუძლიათ სკოლებსა და უნივერსიტეტში ისწავლონ აფხაზური ენა, მაგრამ ამ წამოწყების განხორციელებას გადაულახავი ბარიერები უშლის ხელს, სახელმწიფო კი ამ ბარიერებს არ ხსნის;
10. ერთეული თურქეთელი აფხაზები საკუთარი ინიციატივითა და ენთუზიაზმით ქმნიან სხვადასხვა ორგანიზაციებს, კონტაქტებს ამყარებენ აფხაზეთელ აფხაზებთან და იქიდანაც ჩამოაქვთ აფხაზური ენის სასწავლო ლიტერატურა. თვითონაც ამზადებენ სხვადასხვა რესურსებს და ცდილობენ, ხელი შეუწყონ აფხაზური ენისა და კულტურის პოპულარიზაციას, თუმცა ეს მცირე მასშტაბით ხდება და რეალურად ვერ ცვლის ვითარებას;
11. თურქეთელ მუჰაჯირთა კაფეებსა და სხვადასხვა დაწესებულებების აბრებზე წარწერილი აფხაზური სახელწოდებები, საფლავის ქვებზე აფხაზური გვარების დაწერა, აფხაზური გვარების აღდგენის მცდელობები, დღემდე შემორჩენილი სოფლის სახელწოდებები, აფხაზთა კომპაქტური დასახლებების შენარჩუნება და აფხაზ, ან სხვა კავკასიელ მუჰაჯირებზე დაქორწინების სურვილი ცხადად მიუთითებს, თუ რამდენად ძლიერია მათში ისტორიული მეხსიერების შენარჩუნების სურვილი და ეთნიკური იდენტობის დაკარგვის შიში. ზემოთ ჩამოთვლილი მაგალითებით დასტურდება, რომ თურქეთში მცხოვრები აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლები ჯერ კიდევ აქტიურად ცდილობენ აფხაზური ეთნიკური და ენობრივი იდენტობის როგორმე შენარჩუნებას.